

... Sie diesen Tag sich ansehn
 / beide Durchläubten nach Gebrauch/
 der Rhinoceros soll sein/
 und Pfalz - Gräfin es kam in Sinn/
 ermahl nicht gewesen hier/
 / die Kosten auch nicht wolte spahren/
 / sechs Anderten sey/
 und Dero Wagh mich unterschreibe.

Maria Barbara Luben
 Pfalz - Gräfin.

Waare Afbeelding van Een leeuwvryfche Rhinoceros of Aardwaer
 Die int Jaar 1711 als heel drie Jaar oud is gevonden door den Capiteyn
 Duurwemout van der meer uyt Beagaben in Holland is in onze heylige
 we in Amagou angien en hebet van den Graven, Mynd in Land Schapp.

A true delineation or picture of a living Rhinoceros by some
 allegorical which, in the third year of the age was brought out of
 the East Indies by Captain Duurwemout, June 1711. It is called
 the Great Mouse by the natives in the Province of Amagou.

Clara in beeld

• GIJS VAN DER HAM •

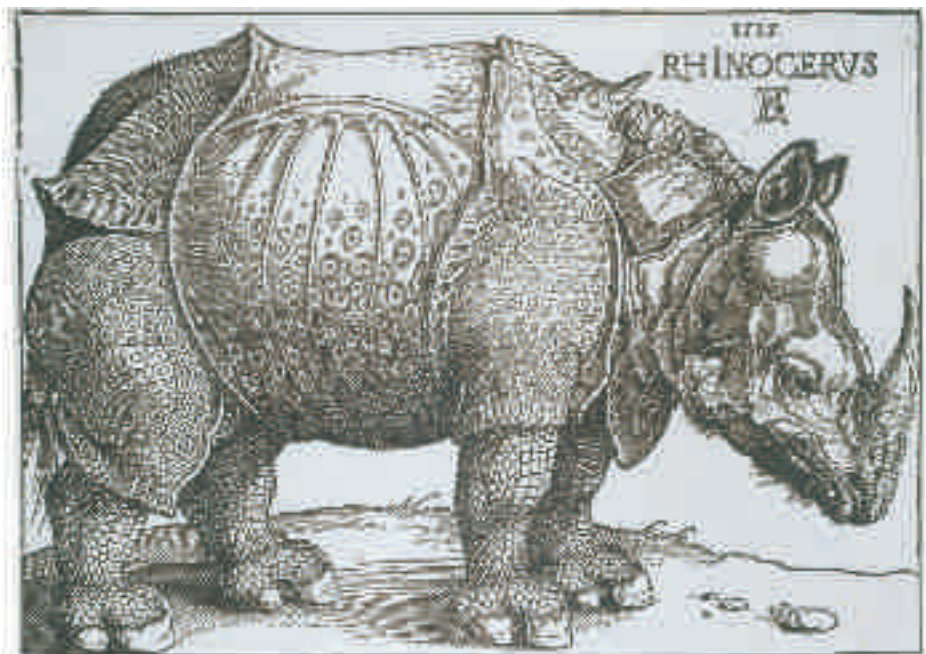
Detail afb. 2

Soms kom je in een goede boekhandel, zoals die aan het Amsterdamse Spui, boeken tegen over een onderwerp waar je nog nooit bij hebt stilgestaan, maar waar je meteen door gegrepen wordt. Dit overkwam mij onlangs met *Clara's Grand Tour. Travels with a Rhinoceros in Eighteenth Century Europe*.¹ De ondertitel, het uit de inhoudsopgave blijkende verband met Nederland en vervolgens ook de plaatjes zorgden ervoor dat ik het boek aanschafte. Het stelde niet teleur, al is het allerm minst een perfect boek. En het maakte nieuwsgierig, onder meer naar wat de collectie van het Rijksmuseum over deze Clara en haar rondreis te bieden had.

De schrijfster, de Engelse historica Glynis Ridley, vertelt het levensverhaal van de neushoorn Clara, een Indische neushoorn die in 1738 door de belangrijkste inheemse bestuurder als kalfje geschonken was aan J.A. Sichterman, de voc-gouverneur van Bengalen (aan de noordoostkust van India), nadat haar moeder in Assam slachtoffer was geworden van jagers. Als jong neushoortje zorgde het voor vermaak in

de residentie van de gouverneur in Hougly, onder meer door tijdens diners vrij rond te lopen.² Maar naarmate het dier groter werd, werd ze een sta-in-de-weg. Sichterman wist haar in 1740 te verkopen aan de voc-kapitein Douwe Mout (of Douwemout, de spelling van zijn naam wisselt) van der Meer, die haar naar Nederland meenam. Vrijwel meteen na aankomst vertoonde de kapitein de jonge neushoorn aan het publiek, onder meer in Amsterdam en Leiden. Vanaf 1746 maakte Van der Meer met Clara, zoals de almaar doorgroeiende en zwaarder wordende neushoorn inmiddels heette, uitgebreide tochten door Europa. In alle steden die werden aangedaan, van Parijs tot Warschau en van Kopenhagen tot Napels, werd Clara een enorme bezienswaardigheid. Zij stond op kermissen en jaarmarkten; hoven liepen uit om dit wonder te aanschouwen. Tijdens een verblijf in Londen in 1758 stierf Clara onverwacht; men dacht dat ze ongeveer honderd jaar had kunnen worden.

Clara was zeker niet de eerste neushoorn die Europa aandeed. Maar

Afb. 1
HENDRICK HONDIUS
naar ALBRECHT
DÜRER, *De neushoorn*, circa 1620.
Houtsnede. Rijks-
prentenkabinet, Rijks-
museum, Amsterdam
(inv.nr. RP-P-08-1473).

nooit eerder had een neushoorn zo lang in Europa geleefd en nooit eerder ook hadden zoveel mensen het dier kunnen aanschouwen. Het beeld van de neushoorn, zo maakt Ridley duidelijk, veranderde hierdoor definitief. Tot dan toe kende men de neushoorn vooral uit bijbelse en klassieke verhalen, waardoor het dier tot mythische proporties was uitgedijd. Zo werd de neushoorn gelijkgesteld met de raadselachtige eenhoorn, neergezet als de grote, bloeddorstige tegenstander van de olifant en geïdentificeerd met Behemoth, volgens het bijbelboek Job samen met het zeedier Leviathan het machtigste en gevaarlijkste beest op aarde. De prent die Albrecht Dürer op basis van informatie van derden in 1515 van een neushoorn maakte en die nadien keer op keer gekopieerd werd, had mensen ook visueel op het verkeerde been gezet. Dürer beeldde de neushoorn af die dat jaar vanuit Goa, hoofdstad van Portugees India, naar Lissabon was gebracht en vervolgens vandaar als geschenk aan de paus naar Rome was verscheept. Hiertoe was het beest met een speciaal gemaakt harnas

uitgedost, dat Dürer echter voor zijn huid aanzag, inclusief een hoorntje op de rug dat eigenlijk bij een zadel hoorde (afb. 1). In Rome is het trouwens nooit aangekomen: tijdens een schipbreuk op de Middellandse Zee is de neushoorn verdronken.

Nadien zijn wel natuurgetrouwere afbeeldingen van neushoorns gemaakt, onder meer door Antwerpenaar Philips Galle in 1586, maar hoewel ook deze werden verspreid, hebben ze Dürers visie nooit kunnen verdringen.³ Dat gebeurde pas nadat Clara was verschenen, de 'Nederlandse neushoorn'. Zoals tot dan toe vrijwel alle afbeeldingen van neushoorns teruggingen op de prent van Dürer, zo waren vanaf 1742 alle in de kunst en kunstnijverheid te vinden neushoorns terug te voeren op Clara. Meteen al in Amsterdam en in Leiden is het beest getekend. Er verschenen prenten, deels als reclamemateriaal bij bezoeken aan steden, er werden schilderijen gemaakt, onder meer door Pietro Longhi in Venetië, in Parijs veroorzaakte Clara in 1749 een rage die zich tot de mode en de haardracht uitstreckte en die zijn weer-

slag vond in de kunstnijverheid, en sinds ze in 1747 in Dresden was geweest, diende Clara als voorbeeld voor onder meer porseleinen beeldjes en bordjes uit Meissen – tot dan toe was ook daar Dürers verbeelding gebruikt.

Dit zo bijzondere verhaal smaakte naar meer, ook al omdat de illustraties in het boek van Ridley zeer beperkt zijn. Bovendien is Ridley's reconstructie van Clara's reis door Europa op punten twijfelachtig en is ze niet altijd even precies. Haar gebrek aan kennis van Nederland valt alleen al op door de onmogelijke naam die zij geeft aan het schip waarop Clara naar Europa kwam (*Knabenhoe* in plaats van *Knapenhof*). Bovendien wilde ik graag weten wat het Rijksmuseum van al die afbeeldingen van Clara in huis had.

Na de verrassing van dit boek, wachtte mij de verrassing van tal van andere boeken. Want er bestaat een heuse neushoornliteratuur, waaraan Ridley schatplichtiger is dan zij in haar boek duidelijk maakt. Al snel bleek dat de vele vondsten die zij presenteert over het algemeen al elders stonden, hoewel overeind blijft dat Ridley de eerste is die alles in een overzichtelijk verhaal bijeen heeft gebracht.⁴

Het echte onderzoek naar de 'Nederlandse' neushoorn is niet door Ridley gedaan, maar door T.H. Clarke, die in 1986 *The Rhinoceros from Dürer to Stubbs - 1515-1799* publiceerde, en door L.C. Rookmaker, auteur van onder meer het uitputtende *The Rhinoceros in Captivity. A list of 2439 rhinoceroses kept from Roman times to 1994*; zij vonden en ordenden vrijwel al het materiaal over Clara.⁵ Het zijn alletwee publicaties die een wonderlijke fascinatie en een ongelooflijke wetenschappelijke vasthoudendheid verraden. Dat geldt zeker ook voor het indrukwekkende, maar door Ridley over het hoofd geziene werk van Ingrid Faust, *Zoologische Einblattdrucke und Flugschriften vor 1800*, waarvan het in

2003 verschenen vijfde deel grotendeels aan neushoorns is gewijd.⁶ Faust heeft 35 prenten van Clara in 56 verschillende edities gevonden, waarbij het uitsluitend om gelegenheidsdrukwerk gaat, veelal 'affiches' die de komst of aanwezigheid van Clara in een of andere stad aankondigen. Dit uitputtende overzicht gaat vergezeld van de meest uitgebreide lijst van steden waar Clara in die jaren te zien is geweest. Dit indrukwekkende boek is het mooiste bewijs van de marketingkwaliteiten van Clara's eigenaar Van der Meer, die door Ridley zo benadrukt worden.

Uiteraard hield de vraag me steeds meer bezig wat het Rijksmuseum nu van al die representaties van Clara in bezit had. Dat viel op het eerste gezicht erg tegen. Er zijn geen schilderijen en er is geen Meissenporselein met Clara's beeltenis, er zijn ook geen andere voorwerpen die op haar betrekking hebben. Evenmin zijn hier de penningen te vinden die in onder meer Straatsburg, Stuttgart en Neurenberg ter gelegenheid van haar bezoek zijn geslagen. Zelfs die twee prachtige en merkwaardige prenten die Jan Wandelaar in 1742 in Leiden van Clara maakte, een van voren en een van achteren, met in beide gevallen een skelet op de voorgrond, ontbreken.⁷ Deze prenten werden een paar jaar later gebruikt voor het nieuwe, vooruitstrevende handboek van de beroemde Leidse anatoom Albinus en zouden in de verzameling van het Rijksprentenkabinet niet misstaan; onlangs wist de National Gallery of Art in Washington een exemplaar te bemachtigen, die op de aanwinstententoonstelling van dit museum temidden van prenten en tekeningen van allerlei veel beroemdere kunstenaars opvielen: *certainly the most startling prints on view* noemde *The Washington Post* ze zelfs.⁸

Maar wat heeft het Rijksmuseum dan wel? Allereerst zijn dat drie vergelijkbare 'affiches', twee grote en één

kleine, waarmee Van der Meer probeerde op zijn reizen bezoekers te trekken. Op alledrie staat Clara in haar volle glorie. Faust maakt duidelijk dat de koperplaat voor de grote prenten vier keer opnieuw is gestoken en ten minste vijf keer is gebruikt, maar zelf weer naar een eerdere afbeelding is gemaakt waarop ook de kleine prent teruggaat. Op de achtergrond wordt naar de mythe van het gevecht tussen olifant en neushoorn verwezen én naar de vangst van Clara en haar reis naar Nederland; onderaan is bovendien Douwe Mout van der Meer afgebeeld (afb. 2). Eén van de grote prenten bevat in het Duits een tekst op rijm van de waardin van de herberg in Mannheim waar Clara in 1747 getoond werd; hierin legt zij het bezoek vast van hertog Christiaan IV met zijn

gezin op 20 november om *zu sehen dieses Wunder-Thier, so niemahl nicht gewesen hier*. Op deze en andere prenten wordt tevens vermeld hoe groot Clara in mei 1747 inmiddels was: *5 voet en 7 duym hoog en 23 voet lang en 12 voet dick*. De veel kleinere prent is iets vroeger en toont Clara in spiegelbeeld en in een ander landschap, met links een wilde met pijl en boog, en bevat uitsluitend een Duitse tekst (afb. 3).⁹

Uit het computersysteem bleek gelukkig dat het museum ook nog een album met schetsen van onder meer een neushoorn heeft, maar wat daar precies in zou kunnen staan, was een verrassing. In de literatuur heeft dit album, dat 69 bladen telt, tot nu toe geen aandacht gekregen. Het is ooit toegeschreven aan de Venetiaanse kunstenaar Lorenzo Baldissera Tie-

Afb. 2
[H. OSTER naar
A.A. BECK], *Waare
Afbbeelding van een
leevendighe Renoceros
of Naashooren...*,
1747. Gravure. Rijks-
prentenkabinet, Rijks-
museum, Amsterdam
(FM 3786, inv.nr.
RP-P-OB-75362).

Afb. 3
[naar A.A. BECK],
*Wahre Abbildung von
einem lebendigen Rhi-
noceros oder Nas-
horn...*, 1746-1747.
Gravure. Rijksprenten-
kabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam
(FM 3786B, inv.nr.
RP-P-1903-A-23739).

polo, maar die toeschrijving wordt inmiddels verworpen. Wel is duidelijk dat het uit de omgeving van de kunstenaarsfamilie Tiepolo moet komen. Eerder werd het album, waarin verder onder meer koppen en figuurstudies voorkomen, vrijwel alle in zwart en wit krijt op blauw papier, toegeschreven aan Giambattista Pittoni, die uit dezelfde omgeving stamt. Een aan Francesco Lorenzi toegeschreven schets van Clara in Verona vertoont de nodige overeenkomsten met de schetsen in dit album.¹⁰

Wie de schetsen ook maakte, dat de herkomst Venetiaans of Veronees is en dat het om Clara moet gaan – andere neushoorns waren er niet – staat buiten kijf. Dit betekent dat de schetsen uit januari of februari 1751 moeten stammen. De Tiepolo's zelf waren net voordien naar Würzburg vertrokken, maar zij hadden vele volgelingen. Toch bestaat op zichzelf de mogelijkheid dat ze wél door een van de Tiepolo's zijn gemaakt – Domenico lijkt dan de beste kandidaat –, want medio 1751 reisde Clara vanuit Wenen vermoedelijk via Praag en Frankfurt terug naar Neder-

land, en dan zou ze ook Würzburg moeten hebben aangedaan. Daar pleit voor dat Clara met haar hoorn is afgebeeld, die ze een paar maanden voordat ze in Venetië aankwam was verloren en die nadien weer aangroeide.

Maar dit alles is speculatief. Echt zijn de schetsen zelf. De in totaal twaalf bladen met schetsen van Clara zijn steeds kleine studietjes, heel los en trefzeker getekend, van onder meer haar kop, achterkant, zijkant en delen van haar huid (afb. 4-8). Ze zijn onmiskenbaar naar het leven getekend, maar met welk doel is onduidelijk. Veel van dit soort schetsen zijn direct in schilderijen terechtgekomen, maar een schilderij uit de Tiepoloschool met een neushoorn is niet bekend.

Het is aan de Tiepolo- en/of neushoornspecialisten om hier verder naar te spitten. In elk geval heeft de fascinatie die het lezen van Ridley's boekje bij mij teweegbracht en die weer door de fascinatie van anderen mogelijk was, deze aardige vondst opgeleverd. De verzameling van het Rijksmuseum is rijker op neushoorngebied dan op het eerste gezicht het geval leek.

Afb. 4
ONBEKENDE
VENETIAANSE
KUNSTENAAR,
*Twee schetsen van
het voorste deel van
Clara, 1751. Zwart krijt
op blauw papier.*
Rijksprentenkabinet,
Rijksmuseum,
Amsterdam (inv.nr.
RP-T-1953-359/405
[blad 24]).

Afb. 5
ONBEKENDE
VENETIAANSE
KUNSTENAAR,
*Linkervoorpoot van
Clara, met vrouwen-
kopje, 1751. Zwart en
wit krijt op blauw
papier. Rijksprenten-
kabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam
(inv.nr. RP-T-1953-
359/405 [blad 29]).*

Afb. 6
ONBEKENDE
VENETIAANSE
KUNSTENAAR,
*Achterste deel van
Clara, met detail (?),
1751. Zwart en wit krijt
op blauw papier.*
Rijksprentenkabinet,
Rijksmuseum,
Amsterdam (inv.nr.
RP-T-1953-359/405
[blad 37]).

Afb. 7
ONBEKENDE
VENETIAANSE
KUNSTENAAR, *Drie
schetsen van de kop
van Clara en één van
een deel van haar
huid, 1751. Zwart krijt
op blauw papier.*
Rijksprentenkabinet,
Rijksmuseum,
Amsterdam (inv.nr.
RP-T-1953-359/405
[blad 43]).

Afb. 8
ONBEKENDE
VENETIAANSE
KUNSTENAAR, *Kop
van Clara, 1751. Zwart
en wit krijt op blauw
papier. Rijksprenten-
kabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam
(inv.nr. RP-T-1953-
359/405 [blad 43]).*

Afb. 5

Afb. 6

Afb. 7

Afb. 8

NOTEN

- 1 Glynis Ridley, *Clara's Grand Tour. Travels with a Rhinoceros in Eighteenth Century Europe*, Londen 2004.
- 2 Zie ook: W. Kühne-van Diggelen, *Jan Albert Sichterman, VOC-dienaar en 'koning' van Groningen*, Groningen 1995, waarvan hoofdstuk 3 getiteld is 'De neushoorn Clara' (pp. 44-52).
- 3 De prent van Galle is afgebeeld in o.a.: T.H. Clarke, *The Rhinoceros from Dürer to Stubbs – 1515-1799*, Londen 1986, p. 29.
- 4 Wel wijdde het Natuurmuseum Rotterdam in 1992 aan dit onderwerp een tentoonstelling, die evenals het hierbij verschenen boekje in sommige opzichten zelfs completer is dan Ridley: Irene Verheij, *Op reis met Clara. De geschiedenis van een bezienswaardige neushoorn*, Rotterdam 1992.
- 5 Clarke, *op.cit.* (noot 3), pp. 47-68; L.C. Rookmaker, *The Rhinoceros in captivity; a list of 2439 rhinoceroses kept from Roman times to 1994*, Den Haag 1998, pp. 61-67; Rookmaker heeft ook verscheidene andere publicaties over neushoorns in het algemeen en Clara in het bijzonder op zijn naam staan, zoals het door mij niet geziene, samen met Jim Monson geschreven en in 2000 in het tijdschrift *Zoologischer Garten* verschenen artikel 'Woodcuts and engravings illustrating the journey of Clara, the most popular Rhinoceros of the eighteenth century'.
- 6 Ingrid Faust, *Zoologische Einblattdrucke und Flugschriften vor 1800. Band V: Unpaarhufner: Nashörner, Pferdartige, Sammelblätter, Monster*, Stuttgart 2003. Over Clara: pp. 54-161 (nrs. 704-735).
- 7 B.S. Albinus, *Tabulae sceleti et muscalorum corporis humani*, Leiden 1747; zie Ridley, *op.cit.* (noot 1), pp. 21-26.
- 8 Andy Grundberg, 'Six Centuries of Prints and Drawings: Recent Acquisitions' in *The Washington Post* 26 november 2004 (geraadpleegd via www.washingtonpost.com op 10-2-2005).
- 9 Faust, *op.cit.* (noot 6), nrs. 723.2.1 (Mannheim), 723.4 (variant; dit Rijksmuseumexemplaar wordt overigens niet bij Faust genoemd), 713.1 (met wilde), en pp. 124-125. De prent met de tekst van de waardin is ook gepubliceerd in J.F. Heijbroek (red.), *Geschiedenis in Beeld*, Zwolle 2000, p. 182.
- 10 In George Knox, *Giambattista and Domenico Tiepolo. A study and Catalogue Raisonné of the Chalk Drawings*, 2 delen, Oxford 1980, komt dit album niet voor; hetzelfde geldt voor Franca Zava Boccazzi, *Pittoni. L'opera completa*, Venetië 1979. Ook de boeken van Clarke en Rookmaker (noten 3, 5) vermelden het album niet. De tekening van Lorenzi bij: Clarke, *op.cit.* (noot 3), p. 61. Met dank aan mijn collega Robert-Jan te Rijdt, conservator tekeningen.